

1 היו דבריו של יהודה נראים לכל צד

"וַיִּגֶשׂ אֵלָיו יְהוּדָה וַיֹּאמֶר בִּי אֲדֹנָי יְדָבָר נָא עֲבַדְךָ דָּבָר בְּאֲזְנֵי אֲדֹנָי וְאֵל יַחַר אַפְּךָ בְּעַבְדְּךָ כִּי כְמוֹךָ כִּפְרָעָה"² (בראשית מה יח)

גישות שונות³

"ויגש אליו יהודה" - ר' יהודה ר' נחמיה ורבנן. ר' יהודה אומר: הגשה למלחמה ... רבי נחמיה אומר: הגשה לפיוס ... רבנן אומרים: הגשה לתפלה ... אמר ר' אליעזר: פשט להון⁴. אם למלחמה - אני בא. אם לפיוס - אני בא. אם לתפלה - אני בא.⁵ (בראשית רבה פרשה צג סימן ו)⁶

"ויגש אליו יהודה" - אין לשון ויגש אלא לשון שלום, שנאמר "ויגש דוד את העם וישאל להם לשלום"⁷. ר' יהודה אומר: אין לשון ויגש אלא לשון תנחומים ... ר' נחמיה אומר: אין לשון ויגש אלא לשון קרבן ... ר' יוסי אומר: אין לשון ויגש אלא לשון נזיפה ... ר' נתן אומר: אין לשון ויגש אלא לשון גישוש ... (בראשית רבה אלבק כאן)⁸

התרפסות וקבלת אדנות

"בני אם ערבת לרעך תקעת לזר כפך, נוקשת באמרי פיך ... עשה זאת בני והנצל ... לך התרפס ורהב רעידך" (משלי ו א-ג) - "אם ערבת לרעך" - זה יהודה שאמר "אנכי אערבנו". "תקעת לזר כפיך" - "מידי תבקשנו". "נוקשת באמרי פיך" - "אם לא הביאותיו אליך". "עשה זאת בני והינצל" - לך והדבק בעפר רגליו וקבל מלכותו ואדנותו. (בראשית רבה פרשה צג סימן א).⁹

ערבות ועוד

"איש יהודי" - וכי היה (מרדכי) משבט יהודה? ולא משבט בנימין היה?! שנאמר: "איש ימיני". מה ראה הכתוב שקראו יהודי? אלא שירדו השבטים למצרים אצל יוסף, וראה בנימין עמהם, ונתן הגביע באמתחת בנימין, ונמצא באמתחתו, ואמר "האיש אשר ימצא הגביע בידו הוא יהיה לי עבד". אמר לו (יהודה ליוסף): בבקשה ממך, כבר יש בידי רעה אחת שאמרתי לאחיי: "לכו ונמכרנו לישמעאלים". וזאת תביא לי ותחזור לאותה רעה, לאחי מכרתי, וזה נטלתי מאבי להחזירו אצלו, ואת נוטלו לעבד! אין לי עמידה לא לפני הקב"ה ולא לפני אבי. חייב אני להיות עבד שמכרתי את יוסף אחי. בדין הוא שאעשה עבד תחתי. וכן הוא אומר: "ועתה ישב נא עבדך תחת הנער עבד לאדוני". למה? "כי עבדך ערב את הנער מעם אבי". ואמר שלמה: "בני אם ערבת לרעך תקעת

¹ "ויגש אליו יהודה" מול "ולא יכול יוסף להתאפק" הם תמונת ראי. ואף אנו הקדשנו דף לזה ודף לזה. כאן לנאמו של יהודה ובהזדמנות אחרת לנקודת המבט של יוסף: [ולא יכול יוסף להתאפק](#). ואם חזרנו על מקצת אותם מקורות ומדרשים בשני המקומות, אין זה אלא משום שאכן תמונת ראי ושני צדדים של אותה מטבע יש כאן. הדברים שיצאו מלבו של יהודה ונכנסו ללבו של יוסף.

² נאמו של יהודה בתחילת פרשתנו הוא, ללא ספק, אחד הנאומים הבולטים בתנ"ך כולו ומלאכת מחשבת של תורת הנאום. וכבר היו שניסו להשוותו לנאומים גדולים אחרים בספרות ובתרבות העולמית (ראה הספר: נופת צופים, יהודה מסר ליאון (איטליה, מאה 15), הוצאת מאגנס 1981, וכל היודע על ניתוחים דומים בכיוון זה, אנה יאיר עינינו). די לנו בסיומת של פסוק זה: "כי כמוך כפרעה" שמשמעת לכמה פנים (ראה רש"י). ראה גם הפסוק הסמוך: "אדני שאל את עבדיו לאמר היש לכם אב או אח". יהודה לא מתחיל בהתחלת הסיפור. את זה כבר אמרו האחים ליוסף במפגש הקודם, לאחר פרשת הכסף שנמצא באמתחתם (ניסיון ראשון של יוסף להפלייל אותם?): "ויאמרו בי אדני יד ירדנו בתחלה לשבך אכל" (בראשית מג כ). יהודה מתחיל מיד ב"פואנטה" המרכזית. מה אתה נטפל לנו? מה אתה רוצה מאיתנו? האם כל מי שבא לקנות תבואה עובר אצלך "תחקיר משפחתי"? ואם משפחתנו, משום מה, מעניינת אותך במיוחד, בוא ושמע מה באמת קורה שם. אך כל זה, כאמור, הוא ניתוח המקרא. ואנו נלך, כדרכנו, בנתיבות המדרש.

³ הן של יהודה והן של הדרשנים והפרשנים שבחלקו האירו את ריבוי גישותיו של יהודה ובחלקו אולי הוסיפו גם גישות משלהם. פשט אותה - הסבר את העניין בפשטות. שיטה פרשנית של ניסיון לאחד את כל הדעות הקודמות לפירוש רב גוני אחד.

⁴ מדרש זה מופיע גם בבראשית יח יג על הפסוק: "ויגש אברהם ויאמר" בפרשת סדום. ראה רש"י ובראשית רבה שם. מדרש זה מזכיר מאד את התחלת פרשת וישלח: "התקין עצמו לשלשה דברים: לדורון, לתפילה ולמלחמה". הבן כמו האבא כמו הסבא רבה.

⁵ רוב המדרשים להלן הם מבראשית רבה פרשה צג סימנים א - יא. הסימן המדויק, או אם מקור אחר, מופיע בסוגריים בסוף כל מקור. ועכ"פ, מומלץ מאד לקרוא את המדרשים במקורם ובמלאם בבראשית רבה שם (וילנא ואלבק) וכן תנחומא (ורשא, בובר) המקבילים.

⁶ שמואל א ל כא. ראה שם הסיפור של חלוקת השלל בין הלוחמים ליושבים על הכלים "חלק כחלק ... יחדיו יחלוקו".

⁷ עד כאן כבר לנו שש גישות: למלחמה, פיוס, תפילה, שלום, תחנונים ונזיפה. והשביעית: גישה של גישוש. משחק מילים ומשחק חיים: יהודה מגשש בין הגישות השונות (אפילו עד כדי התגוששות) ומחפש מי מהן נגישה יותר ...

⁸ מדרש זה הוא אולי הקרוב ביותר לפשט המקרא: "ויאמר בי אדוני, ידבר נא עבדך דבר באזני אדוני ואל יחר אפך וכו' ". אם בהתרפסותו של יעקב מול עשו ראינו שכניעה והתרפסות יכולות לעתים לבוא מעמדה של כוח ועוצמה שקטה, שמקורה באורך רוח ופרספקטיבת זמן (ראה דברינו [אדוני עשו עבדך יעקב](#) בפרשת וישלח); כאן, ודאי שזו קבלת אדנות אמיתית משום צד הערבות שיש כאן (שנראה מיד במדרש הסמוך). ועוד על הפסוק: "בני אם ערבת לרעך תקעת לזר כפך", ראה דברינו [או נצחת או נצחתי](#) בפרשת יתרו והדברים עתיקים ואכמ"ל.

לזר כפיך" (משלי ו א). אמר לו הקב"ה: אתה מסרת נפשך לעבד תחת בנימין, חייך הגואל שעתיד לעמוד לישראל, לשמך אני כותבו, לכך נאמר "איש יהודי". (ספרי דאגדתא על אסתר - מדרש פנים אחרים (בובר) נוסח ב פרשה ו) ¹⁰

עימות

"כי הנה המלכים נועדו, עברו יחדיו" - זה יהודה ויוסף. "עברו יחדיו" - זה נתמלא עברה על זה ... "רעדה אחזתם שם" - אלו השבטים. אמרו: מלכים מתדיינים אלו עם אלו, אנחנו מה אכפת לנו? יאה למלך להדיין עם מלך. (בראשית רבה פרשה צג סימן ב). ¹¹

כעס

אמר ר' יוחנן: בשעה שתפס יוסף הצדיק את בנימין ואמר לאחיו: "האיש אשר נמצא הגביע בידו הוא יהיה לי עבד ואתם עלו לשלום אל אביכם", אמר לו יהודה: בנימין תתפוס ושלום בבית אבא? מיד כעס יהודה ושאג בקול גדול והלך קולו ארבע מאות פרסה ... אף אחיו כיון שראו את יהודה שכעס, אף הם נתמלאו חמה ובעטו בארץ ועשו אותה תלמים תלמים ... באותה שעה נתמלא חמה על יוסף ... מיד נדעזעזע ונבהל ... (שם, סימן ז). ¹²

פניה לחוש הצדק ולצד המעשי

"בי אדוני" - בי ולא בו. אם לְדַבֵּר - אני, אם לְשַׁמֵּשׁ - אני, אם לבקע עצים - אני. דבר אחר: "בי אדוני" - ביא ¹³ אתה מעביר עלינו, אדוני, שכך אמרת לנו: "הורידוהו אלי ואשימה עיני עליו" - זו היא השמת עין? (שם, סימן ו).

חוצפה

"ידבר נא עבדך דבר באזני אדוני" - מה פרעה גוזר ואינו מקיים, אף אתה גוזר ואינך מקיים. מה פרעה להוט אחר הזכרים, אף אתה כן ... (שם, סימן ו). ¹⁴

היסטוריה והתחשבות

"אדוני שאל את עבדיו לאמר" - אמר לו יהודה: מתחלה באת עלינו בעלילה! כמה מדינות ירדו למצרים לשבר אוכל ולא שאלת אחד מהם כמו ששאלת אותנו! שמא בתך באנו ליקח או אתה סבור לישא את אחותנו? אף על פי כן לא כסינו ממך. אמר לו יוסף: אני רואה בך שפטט ¹⁵ אתה, יש באחיך פטיט כמותך? אמר לו (יהודה): כל

¹⁰ מדרש זה לוקח את רעיון הערבות שראינו כבר במדרש הקודם, צעד משמעותי קדימה. אלא שהעניין לא נגמר בערבות עצמה. הערבות מקופלת בתוך וידוי שהוא תנאי לחרטה אמיתית ולתשובה. יהודה מתוודה כאן על מעשיו במכירת יוסף ודרכו שומע יוסף לראשונה את הסיפור המלא של מכירתו כולל חלקו של אביו (להוציא את טבילת הכתונת בדם ...). לערבות יש גם משמעות משפטית מעניינת: מגיע לי להיות עבד, אומר יהודה, שכן מכרתי בן אדם וזה חטא הרבה יותר חמור מגניבה. האם וידויערבותוחרטה אלה הם שגרמו ליוסף שלא יכל להתאפק יותר? על צד ראי זה דנו כאמור בדברינו [ולא יכול יוסף להתאפק](#) ושם גם הארכנו להראות מה הקשר של כל עניין זה למגילת אסתר ולפורים ולדמותו של מרדכי שהוא "איש ימיני" אשר נקרא "איש יהודי". ראה גם ההקבלה הלשונית בין "כי איך אראה ברע אשר ימצא את אבי" שאומר יהודה ובין "כי איככה אוכל וראיתי ברעה אשר ימצא את עמי" שאומרת אסתר בת דודו של מרדכי "איש יהודי". ראה דברינו על מדרש זה, שם.

¹¹ ומההיבט ההיסטורי, כאן לא מסתיים, אלא מתחיל העימות הגדול בין יהודה ויוסף, בין מלכות יהודה וישראל. יוסף אמנם גרר אחריו את רוב השבטים ואת שם האבא "ישראל", אך יהודה שרד והנחיל את שמו לכולנו. והיום אנו יהודים במדינת ישראל. האם ה"יהודה" שבנו וה"יוסףישראל" שבנו משלימים כחזון הפטרת השבת, או שמא עדיין מתעמתים?

¹² ובהמשך שם בסימנים ח ו-ט העימות והכעס מגיעים לשיאם: "אמר יהודה לנפתלי: לך וראה כמה שווקים במצרים. קפץ וחזר, אמר לו: שנים עשר. אמר יהודה לאחיו: אני אחריב מהם שלשה וטלו כל אחד ואחד - אחד אחד, ולא נשאר בהם איש ... כיון שראה יוסף שהסכימה דעתם להחריב את מצרים אמר יוסף בלבו מוטב שאתודע להם ואל יחריבו את מצרים". לפי מדרשים אלה, פיוס ופתיחת לבבות לא היו כאן. אדרבא, העימות הוא בשיאו ואפילו נמשך לאחר שיוסף מתוודע אל אחיו. ראה מדרש תנחומא בפרשתנו סימן ה: "כיון שהכירוהו בקשו להורגו". ולאחר מות יעקב, בפרשת השבוע הבא: "ויאמרו לו ישתמנו יוסף והשב ישיב לנו את כל הרעה אשר גמלנו אתו". מפגש יוסף ואחיו כלל לא מסתיים בטוב. האם יהודה מתח את החבל יותר מדי? שוב אנו חוזרים לתמונת הראי של "ולא יכול יוסף להתאפק" מול "ויגש אליו יהודה". לפי דברינו שם, נראה שיוסף הוא שמתח את החבל יתר על המידה. או שמא לא זה ולא זה והכל חוזר לתחילת פרשת וישב, לשורש העימות.

¹³ "עוול, חמס". אבל לפי Jastrow פירושו מס - מס דרכים (יוונית). ראה רש"י בפרשת מקץ, פרק מג פסוק כ, כאשר האחים מובאים לביתו של יוסף ומדברים לפני הממונה על הבית, שאומר ש"בי אדוני" הוא לשון בעיית ותחנונים. אבל הרמב"ן שם, בעקבות מדרש זה ודומים לו, אומר שזה "לשון צעקה ותועמות על שבר ועל עוות דבר".

¹⁴ ובמדרש תנחומא כאן לא סתם "זכרים", אלא בנימין עצמו: "כשם שפרעה רבך אוהב נשים ומחמדן כך אתה ראת לבנימין שהוא יפה תואר ואתה מחמדו להיות לך לעבד". האם ידע יהודה שהוא מדבר ליוסף? וברש"י (בעקבות המדרש כאן): "סופך ללקות עליו בצרעת כמו שלקה פרעה על ידי זקנתי שרה על לילה אחת שעכבה". כך דמיין הדרשן את יהודה מדבר לפני שליט מצרים?

¹⁵ דברן (פטפטן)?

זאת שאתה רואה, אני ערבתי אותו. אמר לו: מפני מה לא עשית כן לאחיך כשמכרת אותו לישמעאלים בעשרים כסף וציערת את אביך הזקן ואמרת לו "טורף טורף יוסף? (שם, סימן ח).¹⁶

מה נאמר לאבא

אמר יהודה ליוסף מה נאמר לאבא? אמר לו: אמור לאביך הלך החבל אחר הדלי. (תנחומא כאן, סימן ה)¹⁷

פסיכולוגיה

"מים עמוקים עצה בלב איש, ואיש תבונות ידלנה" (משלי כ' ה') - לבאר עמוקה מלאה צונן והיו מימיה צוננים ויפים ולא הייתה בריה יכולה לשתות הימנה. בא אחד וקשר חבל בחבל ונימה בנימה ודלה הימנה ושתה. התחילו הכל דולים הימנה ושותים. כך, לא זו יהודה משיב ליוסף דבר על דבר, עד שעמד על ליבו. (בראשית רבה פרשה צג סימן ד).¹⁸

פיוס

אמר ר' חיה בר אבא: כל הדברים שאתה קורא שדיבר יהודה ליוסף בפני אחיו, עד שאתה מגיע "ולא יכול יוסף להתאפק", היה בהם פיוס ליוסף ופיוס לאחיו ופיוס לבנימין. פיוס ליוסף, לומר: ראו היאך הוא נותן נפשו על בניה של רחל. פיוס לאַחיו, לומר: ראו היאך הוא נותן נפשו על אַחיו. פיוס לבנימין, אמר לו: כשם שנתתי נפשי עליך, כך אני נותן נפשי על אחיך. (שם, סימן ט)¹⁹

בושה

אמר ר' אלעזר בן עזריה: אוי לנו מיום הדין אוי לנו מיום התוכחה! ומה יוסף הצדיק שהוא בשר ודם כשהוכיח את אחיו לא יכלו לעמוד בתוכחתו²⁰, הקב"ה שהוא דיין ובעל דין ויושב על כסא דין ודן כל אחד ואחד - על אחת כמה וכמה שאין כל בשר ודם יכולים לעמוד בתוכחתו! (שם, סימן יא)²¹

אכן, כל האפשרויות, הגישות והאופנים היו שם:

"תפוחי זהב במשכיות כסף, דבר דבור על אופניו" (משלי כה' יא') - ... מה אופן זה מראה פנים מכל צד, כך היו דבריו של יהודה נראים לכל צד בשעה שדבר עם יוסף. (שם, סימן ג)²²

שבת שלום

מחלקי המים

מים אחרונים: ידועה שאלתו של הרמב"ן איך לא יצר יוסף קשר עם אביו כל אותם שנים להודיעו שהוא בחיים: "כי יש לתמוה אחר שעמד יוסף במצרים ימים רבים והיה פקיד ונגיד בבית שר גדול במצרים, איך לא שלח כתב אחד לאביו להודיעו ולנחמו, כי מצרים קרוב לחברון כששה ימים, ואילו היה מהלך שנה היה ראוי להודיעו לכבוד אביו וכו'" (פירושו לבראשית פרק מב פסוק ט). והתירוצים רבים וידועים החל מהצורך בהגשמת החלומות וכלה בצורך בתשובה כנה (ראה סיכום הדעות, נחמה לייבוביץ: למה התנכר? פרשת מקץ). ואנו נשים נפשנו בכפנו ונציע פירוש אחר: יוסף אכן כעס מאד

¹⁶ כבר הערנו לעיל שיהודה לא מתחיל בהתחלת הסיפור, אלא ישר בנושא הקונקרטי: "אֲדַנִּי שָׁאֵל אֶת עֶבְדִּי לְאֵמַר הֲיֵשׁ לְכֶם אֵב או אָח". האם המדרש כאן בורח מפשט הפסוקים? לאו דווקא. אפשר שהוא מחבר את נאומו של יהודה לדברי האחים ליוסף במפגש הקודם, לאחר פרשת הכסף שנמצא באמתחתם: "וַיֹּאמְרוּ בֵּי אֲדֹנָי יְרֵד יְרַדְנוּ בְּתַחֲלָה לְשִׁבְרֵי אֶכְל" (בראשית מג כ). יהודה ממשיך כאן את הדברים הנ"ל ומקשר בכך את ניסיון יוסף להפליל את בנימין בגניבת הגביע עם ניסיון קודם להפללה (מה שנראה ככזה לפחות) בגין אי תשלום עבור הקנייה, ניסיון שכבר התגלה כשקרי. בכך הוא מחזק את דברי יהודה: "מתחילה באת עלינו בעלילה". אבל ההתחשבות היא דו-צדדית ויוסף עונה לו: איפה היית במכירת אחיך? אולי התחשבות והוצאת כעסים גם היא דרך לפיוס?

¹⁷ "הלך החבל אחר הדלי" - ביטוי נאה וציורי, אך מה פירושו? מה בדיוק עונה יוסף ליהודה? לועג לו? רומז לו מי הוא? שולח דרכו רמז לאביו? מתכוון באמת לקחת את בנימין אליו? נשמח לקבל הערות. ראה גם מילון אבן שושן הן בערך דלי והן בערך חבל.

¹⁸ ראה מקבילה בשירי השירים רבה פרשה א סימן ח על חוכמתו של שלמה כממשל משלים. וכן הערתנו לקמן ממורה נבוכים.

¹⁹ במקבילה לבראשית רבה (אלבק) הנוסח הוא הפוך: "אמר לו: כשם שנתתי נפשי על אחיך (שמנעת את הריגתו) כך אני נותן נפשי עליך (שלא אתן לך להיות עבד)". אבל הנוסח שלנו נראה מעניין יותר: "כשם שנתתי נפשי עליך" - שאתה רואה אותי נאבק עם השליט המצרי - "כך אני נותן נפשי על אחיך" - שגם אמצא את יוסף. כך או כך, מדרש זה, של רוח פיוס, כמו המדרשים שראינו לעיל של התרפסות, קבלת אדנות וערבות, נראים הקרובים ביותר להרגשה הפשוטה והטבעית כאשר קוראים את הפסוקים בראשית פרשת ויגש. דברים אלה ולא העימות, הכעס והחוצפה, הם שגרמו לכך שיוסף לא יכל להמשיך ולהתעמר באחיו.

²⁰ ובמדרשים אחרים, כמו תנחומא, "פרחה נשמתם". ואולי מכאן הביטוי "מת מרוב בושה".

²¹ הדרשן מבקש שניקח משהו מכל הפרשה הזו ליום הדין. ואכן, ביום הכיפורים אנו מזכירים את מכירת יוסף בפיוט "אלה אזכרה", אמנם לא מצד התוכחה של יוסף, אלא מצד שורש העניין (כפי שכבר הערנו בסוף הערה 12 לעיל).

²² ממדרש זה לקחנו את כותרת דברינו: היו דבריו של יהודה נראים לכל צד. וראה פתיחה למורה נבוכים שמרחיב במשל זה של תפוחי זהב במשכיות כסף ורואה בו יסוד מוסד לתורת המשלים וחכמת הנסתר: "אמר החכם תפוחי זהב במשכיות כסף ... התבונן כמה נפלא הוא הדבר הזה בתיאור המשל המוחכם".

על אחיו ואף על אביו ובקש להתנתק מהם. ראה איך הוא נותן שם לשני בניו: "כי נשני א-להים את כל עמלי ואת כל בית אבי", "כי הפרני א-להים בארץ עניי". במודע, אין הוא יוצר קשר עם אביו. וכשהוא נפגש עם אחיו אין הוא משחק אתם בחשבוניות ואין הוא מנסה להגשים חלומות או לגרום למישהו לחזור בתשובה. התנכרותו היא אמיתית ורצינית. לרגע, הוא מוכן להתנתק לגמרי ולהשתלב במעמדו החדש והמכובד במצרים. הוא רוצה רק דבר אחד: את בנימין. קרע מוחלט: בני רחל לחוד ובני לאה והשפחות לחוד (ראה איך מסתיימת פרשת מקץ!). וכבר היו דברים בבית אברהם ויצחק. ועם זאת, בעצם המפגש משהו סמוי קורה לו. נאום יהודה הוא השיא אשר גורם לו לשנות את דעתו. משהו בנאום זה הבהיר ליוסף שאין הוא יכול ורוצה להתנתק לגמרי מבית אביו ועליו לבחור. והנושא ארוך וסבוך ובהזדמנות אחרת נשטח את כל מקורותינו בנושא נכבד זה.